

HALIM DERALLA, PERSONALITET I SHQUAR I LËVIZJES AUTONOMISTE SHQIPTARE

Eugen SHEHU

UDK: 323.1:929Дерала, X

Abstrakt

Padyshim që historia e një kombi, është historia e familjeve të mëdha të këtij kombi. Familjet e mëdha shqiptare kanë qenë në çdo kohë barrikadat e para ndaj çdo rrebeshi, të paepura në stoicizmin e tyre, ato kanë pritur e janë përballur me hordhi armiqsh gjithfarësh, duke mbrojtur njëherazi nderin e tyre dhe kombin. Padyshim, në vargun e këtyre familjeve të mëdha, dera e Derallëve zë vendin e saj të merituar në historinë shqiptare të shekullit të kaluar. Ndër pinjollët e kësaj dera, Mehmet Pashë Deralla do të linte grada dhe ndere të ofruara nga Porta e Lartë, duke u vënë plotësisht në shërbim të Shqipërisë, në radhët e para të kalorësve që kërkonin pavarësinë e trojeve etnike arbërore. Këtë shqiptarizëm të kulluar, ministri i luftës i të parit shtet shqiptar (1912) do ta përcillte, pos të tjerave, edhe tek djemtë e tij, Halimi, Gajuri, Hyseni etj.

Fjalë kyçe: Historia, kombi, armiku, pinjollët, Porta e Lartë, pavarësia, Halim Deralla.

Halim Deralla ka lindur në fshatin Gradec të anës së Tetovës, në vitin 1879. Fëmijërinë e kalon aty, e më tej nis mësimet e para në shkollën qytetëse të Tetovës. Mbasi mbaron mësimet aty, nisat në Stamboll, kryeqendra e Perandorisë Osmane, e lakmuar sidomos nga djemtë e dymëve të mëdha siç ishte Halimi. Në të vërtetë, mëson shumë, ku kalon pjesë më të madhe të kohës mbi libra dhe pas mbarimit të shkollës së mesme vijon studimet, në vitin 1898, në fakultetin e drejtësisë. Falë reputacionit që Mehmet Pashë Deralla gëzonte asaj kohe në rrethet patriotike shqiptare, Halimi do të binte në kontakt me idetë e para të rilindësve shqiptarë, për autonominë e trojeve arbërore. Studentin e Tetovës do ta shihnin me respekt në Stamboll, jo vetëm për këmbënguljen në përvetësimin e dijeve, por edhe për natyrën e tij disi të heshtur, fjalë-pak dhe krenar. Kështu, me mbarimin e fakultetit të drejtësisë emërohet si nëpunës i lartë i administratës osmane në Serbi. Ai do të dallohej për korrektësinë në funksionet shtetërore, çka ishte diçka e rrallë në radhët e nëpunësve të korruptuar të perandorisë së asaj kohe. Madje, shkallët e karrierës së tij në fushën e jurisprudencës mund të ishin tejet të lehta, nëse në agim të shekullit të kaluar nuk do të kishte dalë në pah çështja shqiptare.

Në fillim të vitit 1908, i ati i Halimit, Mehmet Pashë Deralla, në bashkëpunim të ngushtë me Ismail Qemalin, Hasan Prishtinën, Dervish Himën, Ibrahim Temon, Mid'hat Frashërin etj., ideojnë lëvizjen autonomiste në Vilajetet shqiptare, tashmë atij i duhet të udhëtojë në krahina të ndryshme, të zgjojë vetëdijen nacionale, të zgjojë bashkëkombësit e vet prej territ osman. Por i duhen qeverisë edhe pronat e mëdha që ka në Tetovë e rrethinë, dhe në këto kushte ai thërret të birin e vet, Halimin, për ta ndihmuar në detyrën e madhe që duhet të përballonte. Halimi tanimë pothuajse 30 vjeçar, me shtatin e lartë, me atë vështirimin e thellë e të menduar, do të ngarendë për t'u vënë plotësisht në shërbim të kombit të vet, duke kuptuar se drejt pavarësisë së trojeve etnike shkohej me pushkë dhe dituri. Halimi do të jepte ndihmesë të madhe, në vitin 1908, sidomos në përkrahje të shkollave shqipe në

Maqedoninë shqiptare. Me nismën e tij, i përkrahur edhe nga Dervish Hima, biri i Derallëve do të blinte abetare dhe libra shqip për t'ua shpërndarë falas nxënësve në Tetovë e rrethinë. Burime të diplomacisë austro-hungareze, duke folur për këto troje na bëjnë me dije se: "Ndonëse zyrtarisht shkollat nuk janë çelur, në to zhvillohet rregullisht, çdo ditë, nga dy orë mësim për gjuhën shqipe". (Arkivi i Institutit të Historisë – Tiranë. Fondi i dokumenteve të Vjenës. Raport i konsullit Pollanc dërguar Vjenës, dok.26).

Turqit e rinj, pavarësisht se patën premtuar shumë liri e të drejta për shqiptarët, kur panë se lëvizja autonomiste sa vinte e rritej, u përpoqën të ndalnin me çdo mjet atë. Kështu, ata mundën të kufizonin deri-diku pjesëmarrjen e gjerë të luftëtarëve të Kosovës në Ferizaj, të cilët, sidoqoftë, arritën të lidhin besën në atë kuvend burrash. Autoritetet ushtarake osmane u përpoqën me çdo kusht të ndalnin këtë manifestim, kinse Stambolli do t'u plotësonte shumë shpejt kërkesat, por atdhetarët shqiptarë e kuptonin se kjo ishte një manovër sa për të kaluar radhën. Sali Gjuka, Halim Deralla, Dervish Hima, Nijazi Resnja etj., bënë ç'është e mundur që marshimi i shqiptarëve drejt Shkupit të mos ndalej. Korparmata e dytë, me qendër në Manastir, përbëhej në pjesën më të madhe prej shqiptarëve, ngase patën nisur të vepronin komandat lokale të shqiptarëve në Tetovë, Gostivar, Dibër, Strugë, Ohër e Manastir, në mbrëmjen e 24 korrikut 1908, Porta e Lartë vendosi të ndal marshimin, duke dëgjuar kërkesat e shqiptarëve dhe duke iu dhënë atyre menjëherë disa prej të drejtave të mohuara. Burime të historiografisë sonë na bëjnë me dije se në bisedimet e përfaqësuesve të luftëtarëve kanë qenë, pos të tjerëve, edhe Halim Deralla, i cili, me autoritetin që gëzonte, ka mbrojtur me logjikë e vendosmëri të drejtat e shqiptarëve. Pas tri-katër ditësh pothuajse në gjendje lufte, Shkupi u zbraz prej luftëtarëve shqiptarë, të cilët mundën të fitonin disa të drejta elementare. Ndër këto të drejta ishte edhe largimi i punonjësve osmanë të korruptuar, të cilët populli nuk i duronte dot. "Komiteti shqiptar, njoftonte Pllanc, po urdhërojnë autoritetet lokale turke, të pushojnë nga detyra punonjësit që nuk i do

populli". (Arkivi i Institutit të Historisë–Tiranë. Fondi i dok. të Vjenës, dt. 29 korrik 1908).

Në vitet 1908-1912, shtëpia e Derallëve në Tetovë do të shndërrohej në një çerdhe të shqiptarizmit. Mehmet Pasha dhe i biri Halimi do të ishin kurdoherë në krye të lëvizjeve të mëdha atdhetare, duke dhënë ndihmesë jo vetëm me trimërinë, guximin, logjikën, por edhe me pasurinë e tyre. Të dy së bashku do të prisnin e do të përcillnin në shtëpinë e madhe në Tetovë, trimat patriotë e atdhetarë si Sali Gjukën, Bedri Pejanin, Bajram Currin, Isa Boletinin, Mid'hat Frashërin, Hamdi Ohrin, Hoxhë Vokën dhe dhjetëra atdhetarë të tjerë nga krejt viset etnike shqiptare. Ata do të merrnin pjesë në Kuvendin e Junikut e mandej, në fillim të viteve 1912, do të komandonin çetën e parë të luftëtarëve tetovarë, e cila rroku armët për t'u bërë ballë sulmeve osmane dhe atyre serbo-bullgare. Në gushtin e vitit 1912, Hasan Pristina, në cilësinë e përfaqësuesit shqiptar të trevave të veriut, zhvilloi disa bisedime me autoritetet e larta osmane në Prishtinë dhe Ferizaj. Mandej, në Ferizaj i paraqiti komisionit qeveritar osman edhe një memorandum prej 14 pikash. Ky memorandum iu dorëzua komisionit osman, më 9 gusht 1912, duke deklaruar që në rast se brenda dy ditëve nuk do të pranoheshin, atëherë forcat shqiptare kryengritëse do të marshonin drejt Shkupit. Pas kësaj forcat shqiptare, të komanduara nga Idriz Seferi, Isa Boletini, Hasan Prishtina etj., u riorganizuan dhe u nisën me tren drejt Shkupit. Meqenëse qeveria osmane e vonoi përgjigjen e memorandumit, atëherë shtabi madhor i kryengritjes shqiptare vendosi të marrë Shkupin, ndërsa brenda 48 orëve qyteti u rrethua nga rreth 30 mijë luftëtarë shqiptarë, përderisa edhe brenda qytetit, atdhetarë të tjerë, në mënyrë të fshehtë po organizoheshin. Valiu i Kosovës, Masar beu, i ndodhur në këto kushte të vështira dha dorëheqjen. Ndërsa komandanti i garnizonit ushtarak të Shkupit, në pamundësi që t'u bënte ballë kryengritësve, u largua fshehurazi, duke vënë në dijeni Portës së Lartë për revoltën e madhe të shqiptarëve.

Në këto rrethana, më 12 gusht 1912, rruga ishte pothuajse e hapur. Shkupi, qyteti i lashtë i trojeve arbërore, ishte fare pranë lirisë së ëndërruar prej 5 shekujsh. Pasi patën marrë të gjitha masat dhe pasi kishin njoftuar atdhetarët shqiptarë brenda dhe jashtë Shqipërisë se çfarë ishte arritur, burrat mëmëdhetarë nuk munguan të hyjnë në Shkup."Prijësit dhe udhëheqësit e shquar Hasan Prishtina, Idriz Seferi, Isa Bolentini, Bajram Curri, Halim Tetova, Shan Prizreni, Ramadan Zaskoci, prijnë drejt Shkupit me flamuj të shpalosur, me bandën muzikore kryengritëse e me brohoritje entuziaste". (Sh. Braha, "Idriz Seferi " – Tiranë 1982, faqe 177 – 178).

Në nëntorin e vitit 1912, atëherë kur Mehmet Pashë Deralla udhëtonte drejt Vlorës, si një përfaqësues i popullit të Kosovës, i biri i tij Halimi, në krye të një çete prej 200 luftëtarësh tetovarë, do të vihej në mbrojtje të trojeve shqiptare. Dihet tanimë se pas tërheqjes së Perandorisë Osmane nga Ballkani, fqinjët tanë të përkrahur dhe nga Rusia Cariste, Franca e Anglia, kërkonin aneksimin e tokave tona. Orekset shoviniste parashihnin copëtimin e plotë të Shqipërisë, ndaj grekët, bullgarët, serbët e malazezët, pasi krijuan Aleancën e krishterë ballkanike iu vërsulën ndaj tokave shqiptare, me grykësinë e një lukunie ujqish, ndonëse formimi i shtetit të parë të pavarur shqiptar pati dimensionet e veta historike, ky akt nuk mundi gjithsesi të shpëtonte Shqipërinë prej copëtimit të saj. Dhe, ndërsa përfaqësuesit e Fuqive të Mëdha koteshin të përgjumur kur ndahej toka shqiptare, ishin bijtë e saj si Halim Deralla, të cilët pa marrë në sy rrezikun, luftonin viseve të atdheut për lirinë e tij. Pas dorëheqjes së Ismail Qemalit-Vlorës dhe kabinetit të tij, Mehmet Pashë Deralla shkon sërish në Tetovë. Por, serbët nuk mund të harrojnë as atë e as të birin e tij, Halimin, të cilët organizuan një varg betejash për mosnënshtrimin e Tetovës, Gostivarit, Kumanovës e Strugës, prej çizmes sllave. Për më tepër, në luftërat e zhvilluara në këto treva, në vitet 1913-1914, dera e shquar e Derallëve ishte vënë në shënjestër të qeverisë bullgaro-madhe të asaj kohe. Është kjo arsyeja që at e bir, në vjeshtën e vitit 1914, i arrestojnë dhe i dërgojnë

të lidhur në Karlova të Bullgarisë. At e bir do të akuzohen rëndë prej gjyqit ushtarak bullgar, por ka qenë ndihma e pakursyer e disa atdhetarëve shqiptarë të Shkupit, të cilët kanë ndihmuar në arratisjen e tyre prej burgut të Karlovës, dhe prej vitit 1914 e deri në fund të vitit 1915, Mehmet Pashë Deralla së bashku me të birin jetojnë maleve e pyjeve të Sharrit, të ndjekur prej hafijeve serbo-sllave e bullgare.

Në vitin 1921, atëherë kur hap dyert parlamenti i parë shqiptar, Halim Deralla do të ishte deputet i trevave të Maqedonisë shqiptare. Ai do të sillte në këtë parlament, me zërin e lartë krejt barbarizmat serbo-sllave-bullgare që luheshin në kurriz të bashkëkombësve të vet, nën regjimin e urryer serb. Deralla, ashtu sikundër i ati, do të mbronte pa u frikuar çështjen shqiptare, ndonëse kërcënimet i vinin nga të katër anët, madje duke bërë edhe tentativa për ta eliminuar fizikisht. Në rast të shpërnguljeve të mëdha që Beogradi kishte planifikuar me Stambollin, për ekstradimin e shqiptarëve myslimanë në Azi, Halim Deralla jo vetëm në parlament, por sidomos në Tetovë, Gostivar e Kumanovë, madje deri në fshatrat e Prilepit, do të shkonte vetë të bisedonte me bashkëkombësit e tij, duke potencuar idenë se trojet shqiptare askurrë nuk duhet të braktisen. Edhe në disa raste kur autoritetet sllavo-bullgare u rrëmbyen me forcë fshatarëve shqiptarë, shtëpitë dhe tokat e tyre, Halim Deralla i ndihmoi me flori, duke u blerë shtëpi të reja. Tejet vizionar në rrafsh të politikës shqiptare dhe asaj ballkanike, Halim Deralla do të mbante një qëndrim të prerë, veçanërisht në ngjarjet e qershorit të vitit 1924, si rrallë kush prej politikanëve të asaj kohe, do ta konsideronte revolucionin bolshevik tejet të gabuar dhe të dëmshëm, madje në shenjë revolte do të linte Tiranën, ku nuk i munguan edhe ofertat për poste të rëndësishme.

Në shtëpinë e madhe të Derallëve në Tetovë, së toku me vëllezërit e tij, Gajurin dhe Hysenin, do të kujdesej për pronat e trashëguara të familjes, pa harruar edhe kuvendet me prijësit e çetave të kaçakëve të Maqedonisë shqiptare. Lëvizjen kaçake në këto treva, Halim bej Deralla

do ta ndihmonte jo vetëm me porosi e udhëzime, por sidomos me ndihmë të pakursyer materiale. Vetë shtëpia e tij në Tetovë, shpesh herë do të ishte strehë e sigurt e prijësve kaçakë. Kur kryeministri shqiptar Ahmet Zogu, me ndihmën e shteteve të Evropës mori rrugën e udhëtimit për në Shqipëri, ka bujtur një natë së bashku me 200 burra në shtëpinë e Halimit në Tetovë. Halim Beu e ka pritur siç e donte ndera e shqiptarit dhe, sipas të dhënave familjare, e ka përcjellë të nesërmen, duke iu bashkangjitur formacioneve të tij edhe disa trima të Tetovës, Gostivarit e Kumanovës, të cilët do t'i përcillnin deri në Tiranë, më 24 dhjetor të vitit 1924, të quajtur ndryshe si Triumfi i Legalitetit, kësisoj dëshmon brenda tij edhe bujarinë dhe besnikërinë.

Në vitet 1925-1928, biri i Tetovës zgjidhet përsëri në parlamentin shqiptar si përfaqësues i trevave të Maqedonisë shqiptare. Edhe në këto vite do të dallohej sa për frymën e vendosmërinë për shtetin ligjor në shtetin amë, aq edhe për mbrojtjen e të drejtave kombëtare të bashkëkombësve të vet, si në Kosovë, Maqedoni, Çamëri etj. Fjala e tij se “na jena përgjegjës përpara historisë për jetën e 2 milion shqiptarëve që padrejtësisht u ndan nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër në vitin 1913”, do të dëgjohej e fuqishme në sallën e parlamentit shqiptar dhe do të pasohej edhe nga burra të tjerë të shquar si Ali bej Këlcyra, Rauf Fico, At Gjergj Fishta, Mustafa Kruja etj.

Përfundim

Në fillim të viteve 30 të shekullit të kaluar, Halim Deralla shkon sërish në Tetovë që të jetojë pranë gruas, vajzave, vëllezërve dhe bashkëlufëtareve të vet të shumtë. Ndërkaq, personaliteti i tij nuk mund të pajtohej me reformat kolonizuese serbo-sllave-bullgare, si dhe me dhunën fizike dhe psikologjike të ushtruar ndaj banorëve të Maqedonisë shqiptare, ndaj ai e ngre lart zërin e tij në mbrojtje të fatit të bashkëkombësve të vet. Duke qenë jurist i sprovuar, Beogradi nuk mund ta arrestonte, pasi gjyqi mund të demaskonte akoma më keq regjimin serbo-sllav. Për këtë shkak, serbët, ashtu sikundër kanë vepruar edhe qindra herë të tjera, paguan njerëz për të vrarë Halim Derallën. Dy atentate radhazi në vitet 1930-1931 bënë jehonë të madhe jo vetëm në Tetovë, por edhe në Beograd e Tiranë. Ndërsa forcat e errëta të Beogradit i tmerronte ideja se edhe pas këtyre atentateve Halim Tetova jetonte ende, ishte Mbreti i Shqiptarëve, Ahmet Zogu, i cili e ftoi bujarisht burrin e shquar të linte Tetovën dhe të shkonte në Tiranë. Një vit më pas, në pranverën e vitit 1932, Halim Deralla sëmuret në shtëpinë e tij. Populli i Tiranës dhe i gjithë viseve etnike shqiptare e përcollën me respekt birin e vet, personalitetin e shquar të lëvizjes kombëtare shqiptare.